

1968_Stanislaw Lem_A Trex tudat

STANISLAW LEM Az Úr Hangja 1968

Stanislaw Lem: Glos Pana Czytelnik, 1968, Warszawa

© *Murányi Beatrix, 1980 Hungarian translation*

HU ISSN 0324-7201 ISBN 963 211 404 3

Kozmosz Könyvek, Budapest

részlet

A tömeg és az energia megfelelésének Einstein-féle egyenletével dolgoztam, amelyet most, hogy úgy mondjam, másodszor ér gyalázat. Becslést készítettem, milyen kapacitású inverterokra és robbanástovábbítókra van szükség, ha a tá volság a Föld átmérőjével egyenlő; apró-cseprő technikai nehézségek merültek fel, ezek egy darabig lekötöttek, de nem sokáig. A Trex-effektussal végrehajtott támadást semmi sem jelzi előre. Egyszerűen megolvad a föld az emberek lába alatt, és egyik pillanatról a másikra nukleáris láva lesz belőle.

Persze nemcsak felszíni robbantás lehetséges, hanem föld alatti is, tetszőleges mélységben. Ennélfogva haszontalanná válnak az acél védőpajzsok meg a Sziklás-hegység egész masszívuma, amely a vezérkar nagy föld alatti bunkerait védelmezte volna. Már azt sem lehet remélni, hogy a tábornokok - társadalmunk legértékesebb emberei, ha az emberek érté két az egészségük és életük védelmére fordított eszközökkel mérjük - utolsó élökként kilépnek majd a sugár perzselte földre, hogy levetve pillanatnyilag fölösleges egyenruhájukat, nekiálljanak a semmiből újjáépíteni a civilizációt. A nyomor negyed koldusát és az atomhaderők fő felderítőjét egyforma veszély fenyegeti.

Demokratikusan egyenlővé tettem Földünk minden élő lényét. A gép szelíden melengette talpamat a fémrács alól felszálló meleg levegővel, és szorgalmasan kopogta a szalagra a számsorokat, mert neki mindegy volt, hogy gigatonnákat vagy megahullákat jelentenek, vagy az Atlanti-tengerpart homokszemeinek számát. Az utóbbi hetek kétségbeesése, amely szorongató bénaságba ment át, most hirtelen fölszökött. Frissen és örömmel dolgoztam. Már nem berzenkedtem a munkám ellen, sőt szívesen csináltam, amit vártak tőlem. Hazafi voltam. Hol a támadó, hol a védekező fél helyzetébe képzeltem magam. Ízig-vérig lojálisán.

De a játékban nem volt győztes stratégia. Ha a robbanás tűzfészke tetszőleges

helyről a földkerekség tetszőleges pont jára helyezhető át, bármekkora területen elpusztíthatja az életet. A klasszikus atomrobbanás energetikai szempontból pazarlás, mert a nullapontban „overkill” lép fel. Az épületek és a testek részecskéinek szétzúzódása ezerszer nagyobb mér tékű, mint a katonai szempontok megkívánnák, viszont a távolsággal gyengülő sugárszennyezés már húsz-harminc mérfölddel arrább is megkíméli azokat, akik valamilyen vi szonylag egyszerű óvóhelyen tartózkodnak.

Ez a gazdaságtalan módszer ujjaim alatt, a gép programozása közben, történelem előtti múmiává száradt. A Trex tö kéletesen gazdaságos eszköz. A klasszikus robbanások tűz golyóját szét lehet lapítani, halálos fóliává hengerelni, és az emberek lába alá teríteni Ázsia vagy az Egyesült Államok egész területén. A földrész geológiai kérgéből kihasított, háromdimenziósan lokalizált vékony réteg egy szempillantás alatt tüztengerré válhat. Minden emberre pontosan annyi felszabadult energia jut, amennyi a halálához szükséges. De a haldokló vezérkaroknak marad néhány tized másodpercük, hogy jelt adjanak az atomrakétás tengeralattjáróknak. A hal dokló még megölheti ellenfelét. És ha megteheti, meg is teszi. A technológiai csapda tehát végre becsapódott.

Tovább kerestem a megoldást, a globális stratégia szerepébe helyezkedve, de a számítások minden próbálkozást keresztül húztak. Sebesen dolgoztam, de éreztem, hogy remegnek az 'ujjaim, és amikor a gépből előkigyózó szalagok fölé hajoltam, hogy az eredményt leolvassam, zakatolt a szívem, kiszáradt a szám, és heves görcsbe rándultak a beleim. A zsigereim pánikjának e tüneteit sajátosan hűvös iróniával figyeltem, mintha a félelem csak izmaimra és beleimre hatott volna, s köz ben hangtalan vihogás rázott, ugyanaz, mint fél évszázaddal ezelőtt, változatlanul és meg nem öregedve. Nem éreztem éhséget, szomjúságot, a számsorokat faltam és ittam, vagy öt órán keresztül, mindig újra programozva a gépet. A szá lagokat kitéptem a kazettákból, összegyűrttem, és zsebre vág tam. Végül aztán meddővé vált ez a munka.

Féltem, hogy ha lemegyek a vendéglőbe, az étlap vagy a pincér láttán kitör belőlem a nevetés. A szobámba se kíván koztam. De valahová mennem kellett. Donald nyakig bele merült a munkájába; jó neki, legalábbis egyelőre. Kábán kitántorogtam az utcára. Sötétedett, a higanylámpák fényében fürdő telep csillag alakú kontúrja élesen kivált a sivatag sö tétségéből, és csak a kevésbé megvilágított helyeken láttam a sötét égen a csillagokat. Még egy árulás már nem számított, hát megszegtem Donaldnak adott szavamat, és bekopogtat tam szomszédomhoz, Rappaporthoz. Otthon találtam. Le tettem elé a gyűrött szalagokat, és röviden elmondtam mindent. Igen, ő volt az, akihez mennem kellett. Csak három vagy négy kérdést tett fel, s ezek azt mutatták, hogy rögtön megértette a felfedezés súlyát és következményeit.

Konspirálásunkon egy cseppet sem csodálkozott. Nem is törődött velem.

Nem emlékszem, mit mondott, amikor letette a szalagokat, de szavaiból kivettem,

hogy szinte kezdettől fogva ilyesmire számított. A félelem egy percig sem hagyta nyugodni, és most, amikor előérzetei megvalósultak, a szellemi elégtétel, vagy egyszerűen az ügy lezárulása, bizonyos megkönnyebbüléssel töltötte el.

Ittunk a kávé és a konyakot, olyan csönd volt körülöttünk, mintha lakatlan Földön élnénk, mintha már megtörtént volna, ami csak ezután következik. Félszavakból értettük egy mást, gyors felelgetős játékkal felvázoltuk a várható események forgatókönyvét. Ugyanúgy képzeltük. Minden pénzt a Trex-gépek építésére fordítanak. A magunkfajta emberek soha többé nem látják meg a napvilágot.

Közeli pusztulásukért a vezérkarok először rajtuk állnak bosszút, persze öntudatlanul. Nem vágják magukat hanyatt, mancsaikat égnek emelve; de mivel a racionális cselekvés lehetetlen, irracionális dolgokat fognak művelni. Ha sem a hegláncok, sem a kilométer vastag acélfalak nem védhetik meg őket, a végső páncélhoz: a titoktartáshoz folyamodnak. Kezdetét veszi a vezérkarok sokasodása, szétszóródása és mennybemenetele, a főhadiszállást bizonyára egy óriási atom tengeralattjáróra vagy különleges építésű batiszkáfra telepítik, hogy az óceán fenekéhez lapulva öröködjön.

A demokratikus formák külső héja is végképp lehullik, belsejüket már úgyis megrágtá a hatvanas évek globális struktúrája. A tudósokkal is eszerint bánnak. A vezetőségnek nem lesz kedve és ideje, hogy tovább őrizze a látszatot, és úgy kezelje a tudósokat, mint a tehetséges, de makrancos gyerekeket, akiket nem szabad nagyon elkeseríteni.

Mint a Pascal említette gondolkodó nádszál, amely meg akarja ismerni önmaga pusztulása mechanizmusait, nagyjából felvázoltuk a reánk és másokra váró jövőt, aztán Rappaport elmesélte, mivel próbálkozott a múlt év tavaszán. Mielőtt én a Tervhez kerültem, javaslatot terjesztett Easterland tábornok, az akkori MAVO-főnök elé, hogy egyezzenek meg az oroszokkal. Delegáljon mindegyik ország azonos létszámú és szakképzettségű csoportot, dolgozzanak közösen a levél lefordításán. Easterland szelíden elmagyarázta neki, micsoda naiv gondolat ez. Az oroszok látszatszereplőket küldenének, és közben a saját szakállukra dolgoznának a levélen.

Egymásra néztünk, és elneveltük magunkat, mert ugyanaz jutott eszünkbe. Easterland arról beszélt neki, amit mi csak az utóbbi napokban tudtunk meg. A Pentagon már akkor a párhuzamos munka elvét követte. Mi voltunk a „látszat csoport”, méghozzá tudtukon kívül, a tábornokoknak pedig megvolt a másik, nyilván megbízhatóbb csoportjuk.

Egy darabig a stratégiák mentalitásán tanakodtunk. Soha sem vették komolyan azokat az embereket, akik makacsul állítják, hogy a legfontosabb a faj biológiai fennmaradása. A híres „ceterum censeo speciem preservandam esse” ugyan olyan jelszó lett, mint a többi, vagyis csak hangoztatni való. Frázis, de nem a hadászati egyenletekbe beillesztendő érték. Már elegendő konyakot ittunk, hogy magunk elé

képzeljük a tábornokokat, amint elevenen sülve végső parancsukat har sogják a süket mikrofonba, mert az óceán feneké sem lesz többé menedék, ahogy bolygónk egyetlen pontja sem. Azért mégis találtunk egy biztonságos helyet a Pentagon és emberei számára, mégpedig a Moszkva folyó medre alatt, de nem lát szott túl valószínűnek, hogy héjaink odajuthatnak.

Éjfél után végre felülemelkedtünk az effajta triviális kérdé seken, és társalgásunk érdekessé vált. A Faj titkát kezdtük boncolgatni. Azért idézem fel ezt a beszélgetést, mert figye lemreméltónak találtam az Értelmes Ember eme kétszólamú rekviemjét, a faj két egyedének előadásában, akik szédülnek kissé a koffeintől és az alkoholtól, de biztosak abban, hogy itt a vég.

Én azt állítottam, a Feladók bizonyára pontosan tudják, hogy állnak a dolgok a galaktikában. Katasztrófánk oka tehát az, hogy nem vették figyelembe a sajátos földi helyzetet, és pedig azért, mert az egész galaktikában egyedülálló.

- Ócska kis manicheus eszmék, egy dollár tucátja - jelen tette ki Rappaport.

De én egyáltalán nem úgy gondoltam, hogy az apokalipszis a kivételes emberi „gonoszság” következménye. Egyszerűen az a helyzet: minden bolygólakó pszichozoikum a felapró zottság állapotából a globális integráció állapotába megy át. A csoportokból, nemzetségekből, törzsekből népek, kis or szágok, nagy országok, nagyhatalmak keletkeznek, végül megvalósul a faj társadalmi egyesülése. Ez a folyamat szinte sehol sem vezet két egyformán erős ellenlábás kialakulásához közvetlenül a végső egyesülés előtt, inkább az az általános, hogy kialakul egy Többség, és vele szemben egy gyenge Ki sebbség. Ez a felállás sokkal valószínűbb, már csak a termo dinamikai valószínűség szempontjából is; stochasztikai szá mítással be is lehet ezt bizonyítani. Az ideális erőegyensúly, az erők tökéletes egyenlősége gyakorlatilag olyan valószínűt len állapot, hogy lehetetlen. Csak rendkívüli koincidenciák vezethetnek ilyen egyensúlyra. A társadalmi egyesülés a fo lyamatok egyik sorozata, az instrumentális ismeretek meg szerzése másik sorozat.

A bolygóméretű integráció akkor „fagyhat be” az utolsó előtti szakaszban, ha idő előtt felfedezik a magenergiákat. Csak ez teszi ugyanis lehetővé, hogy a gyengébbik fél egyen lövé váljon az erősebbikkel, hiszen ha atomfegyverük van, bármelyik elpusztíthatja az egész fajt. Persze, a társadalmi integráció mindig a technika és a tudomány bázisán megy végbe, de a magenergia felfedezése általában az egyesülés utáni korszakra eshet, és akkor már nincsenek végzetes követ kezményei. A faj önveszélyessége, „akaratlan öngyilkosság” elkövetésére való hajlama a tömegpusztító fegyverrel rendel kező elemi társadalmak számának függvénye.

Ha egy bolygón ezer marakodó ország van, és mindegyik nek van ezer atombombája, az apokalipszissá növvő helyi konfliktus valószínűsége sokszorosán nagyobb, mint abban az esetben, ha csak néhány ellenfél acsarkodik egymásra. Ezért a galaktikában az egyes pszichozoikumok sorsát a két naptár viszonya dönti el: az

egyik a tudományos felfedezéseket mutatja, a másik az egyes társadalmak összeolvadásának sikereit tartja számon. Nekünk a Földön nyilván pechünk volt: az atomkorszak előtti civilizációból az atomkorszakba való átmenet rendhagyóan, túl korán következett be, és ez vezetett a status quo befagyásához mindaddig, amíg rábuk kantunk a neutrínósugárzásra. Egységes bolygók számára a levél megfejtése pozitív dolog, belépés a kozmikus civilizációk klubjába. De nekünk, a mi helyzetünkben halálharang.

- Talán ha Galileit és Newtont gyerekkorukban elviszi a számárköhögés, lelassul a fizika, és csak a XXI. században fedezik fel az atombomlást - ábrándoztam. - Az a nyavalyás számárköhögés megmenthetett volna bennünket.

Rappaport kijelentette, hogy vulgarizálok: a fizika fejlődése ergodikus, egy vagy két ember halála nem változtathat rajta.

- Na jó - mondtam -, akkor meg az menthetett volna meg bennünket, ha Nyugaton nem a kereszténység az uralkodó vallás, vagy ha pár millió évvel korábban másképp alakul az ember szexuális szférája.

Rappaport felszólítására bizonyítani próbáltam ezt a tézist. A fizika Nyugaton nem véletlenül lett „az empiria ki rálynője”. A nyugati kultúra, a kereszténység jóvoltából, a bűn kultúrája. A bűnbeesés - és az első bűn szexuális termékű volt! - az ember egész személyiségét lefoglalta a jóvátétel szolgálatára - állítja -, ebből különféle szublimációk adódnak, élükön a megismerés gyakorlatával.

Ebben az értelemben a kereszténység kedvezett az empiriának, bár persze öntudatlanul: lehetőséget nyitott előtte, megadta neki a fejlődés esélyét. A Keletet, a keleti kultúrákat viszont a Szégyen jellemzi mint központi kategória, az ember helytelen viselkedése ott nem „bűnös” a keresztény értelemben, hanem legfeljebb szégyenletes, főleg külső értelemben, a viselkedési formák szempontjából. A Szégyen kategóriája tehát mintegy a leiken kívülre helyezi az embert, a ceremóniák birodalmába. Az empiriának egyszerűen nincs helye, minden esélyétől megfosztja az anyagi tevékenységek leértékelése: az ösztönök szublimálása helyett „ceremonializálása” jelenik meg, a bujaság már nem „az ember bűnbeesése”, ha nem szépen elkülönítik a személyiségtől, legálisan levezetik

a megfelelő formák csatornáin keresztül. A Bűn és a Kegye lem helyére a Szégyen lép, és elkerülésének taktikái. Nem ha tolnak a személyiség mélyébe, a lelkiismeretet a helyénvalóság és az illendőség érzéke pótolja, a legjobb elméket pedig „az érzékekről való lemondás” felé terelik. A jó keresztény lehet jó fizikus, de nem lehet fizikus abból, aki jó buddhista, konfucianus, vagy a Zen-tanítás híve, hiszen olyasmivel kell lennie foglalkoznia, aminek ezek a vallások semmi értéket nem tulajdonítanak. Ilyen alapállásban a társadalmi szelekció összegyűjti a lakosság „szellemi krémjét”, és kizárólag misztikus praktikákkal, például a jógával engedi foglalkozni. Az ilyen kultúra úgy működik, mint a centrifuga: a tehetségeseket kilöki

a társadalom központi vidékéről, ahol empirikus tevékenységbe foghatnának, és szellemi képességeiket ceremóniákkal csapolja le, amelyek kizárják az instrumentális munkákat mint „alacsonyabb rendű” és „rosszabb” tevékenységeket. A keresztény egalitarizmus potenciálja viszont, bár összeütközött az osztályrendszerekkel, és időnként alá vetette magát nekik, sohasem tűnt el teljesen, és közvetve éppen ebből született a fizika, minden következményével együtt.

- A fizika mint aszkézis ?

- No, ez nem ilyen egyszerű. A kereszténység a zsidó vallás „mutációja” volt, az pedig csak a kiválasztottnak szánt, vagyis „zárt” vallás. A zsidó vallás mint találmány olyasmis volt tehát, mint az euklideszi geometria: csak el kellett tölteni a tengelyeket az axiómáin, hogy kibővítő általánosításukkal eljussanak az egyetemesebb tanításhoz, amely immár minden embert „kiválasztottnak” tekint.

- A kereszténység tehát az általánosított geometria megfelelője?

- Bizonyos értelemben igen, tisztán formai szempontból. Csak meg kellett változtatni az előjeleket az értékek és jelek ugyanazon rendszerében. Ez a művelet vezetett többek között ahhoz, hogy érvényesnek ismerjék el az Ész teológiáját. Megkísérelték, hogy az ember egyetlen tulajdonságáról se mondjanak le; ha egyszer értelmes, joga is van használni az eszét, és ebből már egyenesen következett, kellő számú keresztelkedés és átalakulás után, a fizika. Persze rettentően leegyszerűsítettem a dolgot.

A tipikusan evilági fő probléma, amellyel minden vallásnak meg kell birkóznia: a szex. Lehet vallásos tiszteletben részesíteni, a tanítás pozitív központjává tenni, lehet különválasztani, semlegesesen elhatárolni, de lehet Ellenségnek is nyilvánítani. A legszigorúbb az utóbbi megoldás, és a kereszténység ezt választotta.

Mármint ha a szex élettanilag kevésbé fontos jelenség volna, ha megmarad időszakos jelenségnek, mint némelyik emlőnél, nem lehetne központi jelentősége, mert szakaszosan felbukkanó, átmeneti jelenségnek bizonyulna. Csakhogy ez a kérdés másfél millió éve eldőlt. Azóta a szex voltaképpen minden kultúra punctum saliens, mert nem lehet egyszerűen letagadni, tehát „civilizálni” kell. A nyugati ember méltóságát mindig sértette, hogy *inter faeces et urina nascimur*... éppen ez a reflexió vezette be Titokként az eredendő bűnt a genezisbe. Hát így történt. Más szexuális periódus vagy más fajta vallás más útra terelhetett volna minket.

- A civilizáció stagnálásának útjára ?

- Nem, egyszerűen a fizika késedelmes fejlődése felé.

Az evolúciós tudat, vagyis annak megértése, hogy az entrópia árja ellenében evickéló, homeosztatiszikus kapaszkodás folyamataiból keletkezik a szellem, lehetővé teszi, hogy szolidaritás övezze az evolúció fáját, amely az értelmes lényt létre hozta. De a szolidaritás nem terjedhet ki az egész evolúciós fára, mert a „magasabb rendű” lénynek szükségszerűen „alacsonyabb rendűekkel” kell táplálkoznia. Valahol meg

kell vonni a szolidaritás határát. A Földön soha senki sem helyezte alacsonyabbra annál az elágazásnál, ahol a növények elválnak az állatoktól. Az instrumentális gyakorlatban nem lehet egyébként a szolidaritás tárgyainak tekinteni például a rovarokat. Ha tudnánk, hogy a csillagokból küldött jelzés valamilyen okból feltétlenül megköveteli a földi hangyák pusztulását, bizonyára úgy ítélnénk, hogy „érdemes” felállni a hangyákért. No igen, de mi, a magunk fejlődési fokán, szintén hangyák lehetünk valakinek. Ama lények szempontjából a szolidaritás nem terjed ki feltétlenül az olyan amőbákra, mint mi vagyunk. Talán ésszerű indokaik is vannak. Hátha tudják, hogy a galaktikus statisztika szerint a földi pszichozoikum-típus eleve ki van szolgáltatva a technikai fejlődés szeszélyeinek, tehát létünk egyéb irányú veszélyeztetése nem olyan borzasztó, hiszen „valószínűleg úgysem lesz belőlünk semmi”.

Mindig mondtam, hogy ha akadna egy kormány, amely elég okos hozzá, hogy az egész emberiséget akarja kirángatni a kátyúból, ne csak a maga embereit, végül talán csakugyan jóra fordulna minden. De a szövetségi költségvetésből mindig csak az új fegyverek kutatóinak jutott. Amikor azt mondtam a politikusoknak, hogy a rakéta- és antirakéta-kutatásra szentelt pénzből antropológiai „crash programot” kellene beindítani, gépeket építeni a társadalomfejlődési folyamatok modellezéséhez, csak mosolyogtak, és a vállukat vonogatták. Senki sem vett komolyan, és legfeljebb az a keserű elégtétel lehet, hogy igazam volt. Először az embert kellett volna vizsgálni, ez az igazi prioritás. Nem vizsgáltuk, és amit tudunk róla, nem elég, mondjuk ezt ki végre. *Ignoramus et ignorabimus*, mert már nincs időnk.